Studeren in het buitenland

Karin Wolters

Studeren *à la Bolognese*

In deze rubriek laat *Groniek* studenten geschiedenis aan het woord over de periode die zij aan een buitenlandse universiteit hebben doorgebracht. Deze keer beschrijft Karin Wolters de geschiedenis van Europa's oudste universiteit, die van Bologna. Ook staat zij stil bij de Erasmusstudenten die tegenwoordig in Bologna verblijven.

Ontstaansgeschiedenis

De stad Bologna is van oudsher befaamd als centrum van kunst en wetenschap. Deze faam dankt zij aan de stichting van de universiteit in de elfde eeuw, de eerste universiteit van Europa. Reeds in 1130 verkreeg Bologna hierdoor de bijnaam *La Dotta*, de geleerde. Het is niet met zekerheid te zeggen wat het precieze stichtingsjaar van de universiteit is. Reeds in de elfde eeuw bestond er een wetenschappelijk instituut, de *Studium*,[1] dat al enigzins leek op de huidige universiteit. Als willekeurig stichtingsjaar van de *Studium* is aan het eind van de negentiende eeuw 1088 geprikt, aangezien het bekend was dat Irnerius (ca. 1055-1125) rond die tijd begonnen moet zijn met lesgeven.

Irnerius en Pepo richtten in de elfde eeuw de eerste rechtsscholen op. Irnerius wordt tegenwoordig beschouwd als de stichter van de School der glossatoren[2], ofschoon hij waarschijnlijk niet de eerste docent in Bologna was die in het Romeins recht lesgaf. Pepo werd door de glossatoren gezien als de enige voorganger van Irnerius. Tussen 1070 en 1080 heeft hij in

1 Dit is de gangbare middeleeuwse uitdrukking voor een wetenschappelijk opleidingscentrum.

2 Middeleeuwse juristen die zich tussen circa 1100 en 1250 volgens een bepaalde methode met de bestudering van het *Corpus Iuris Civilis* bezighielden. Zij legden de grondslagen voor de huidige rechtswetenschap.

Bologna gedoceerd. Dat wij van het bestaan van Irnerius afweten, is te danken aan een kroniek uit die tijd. Hierin wordt vermeld dat hertogin Mathilde van Toscane, uit naam van keizer Hendrik V, Irnerius zowel in 1111 als in 1115 had verzocht de bestudering van het Romeins recht te vernieuwen. Uit deze passage kan worden geconcludeerd dat hij de eerste officiële onderwijzer in het Romeins recht was, terwijl Pepo slechts privélessen gaf.[3]

De *Comune*, de gemeente, en de *Studium* van Bologna ontstonden in de elfde eeuw, een periode waarin de economie sterk groeide en er relatieve politieke autonomie heerste. In deze nieuwe tijd werd een beroep op professionele rechtsbeoefenaars gedaan die de nieuwe regels van het burgerlijke leven moesten opstellen. Irnerius was in de elfde eeuw een systematische studie van de *Corpus Iuris Civilis* begonnen. Hij hanteerde hierbij wetenschappelijke principes, waardoor de rechtenstudie ook buiten het beroep van notaris van belang werd. Tussen de elfde en de veertiende eeuw concentreerden professoren uit Engeland, Frankrijk en Duitsland zich in navolging van Irnerius op de bestudering van het Romeins recht zoals dit in de Justiniaanse Code was vastgelegd.

Dankzij Irnerius en de glossatoren werd de rechtenstudie befaamd in heel Europa. De universiteit van Bologna werd derhalve tot in de vijftiende eeuw 'moeder van de Rechten' genoemd. Vanuit heel Europa trokken studenten naar Bologna om hier lessen te kunnen volgen. In de eerste helft van de twaalfde eeuw moeten er ongeveer 2000 studenten aan de universiteit van Bologna hebben gestudeerd.[4] Aanvankelijk waren er in Bologna slechts drie professoraten: in de medicijnen, in het geestelijk recht[5] en in het wereldlijk recht. Vooral op het gebied van het wereldlijk recht verwierf de Bolognese universiteit een goede reputatie. In de loop der tijd kwamen daar nog drie nieuwe professoraten bij: in de retorica, in de filosofie en in de astronomie (astrologie). Er vormden zich langzamerhand twee scholen: een rechtsschool en de *Scuola degli Artisti*, ofwel die der kunstenaars. Aan deze school werd retoriek, medicijnen, meetkunde, astronomie, filosofie en natuurwetenschappen gedoceerd. Tevens werd in

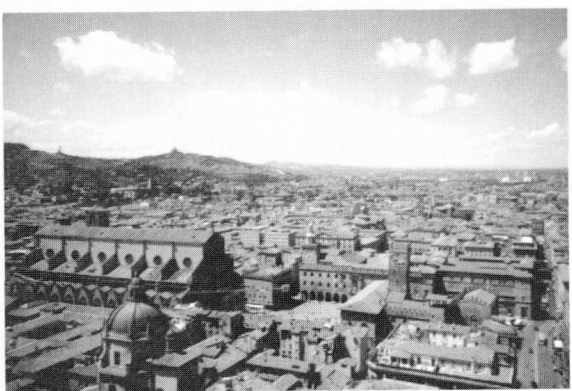
3 *L'università di Bologna* (Bologna 1956) 20-21.

4 Giovanni Ricci, *Le città nella storia d'Italia. Bologna* (Bari 1985) 40.

5 In 1140 werd de studie van het canoniek recht naast die van het Romeins burgerlijk recht geïntroduceerd. Gratianus, de grondlegger van de canonieke rechtswetenschap, schreef in dat jaar de eerste complete werken van het canoniek recht neer.

de kloosterordes van de heilige Dominicus, Franciscus, Jacobus en Martinus theologie gedoceerd.[6]

Door Irnerius en andere professoren werd lesgegeven in hun eigen huis, in gehuurde kamers of, in navolging van de antieke Griekse filosofen, terwijl ze in parken of onder galerijen wandelden. De universiteit was dus over de hele stad verspreid, waardoor van een duidelijk centraal bestuursorgaan geen sprake was. Bovendien werd er geen officieel erkend instituut opgericht, maar een kleine lekenschool die lang zijn privé-status behield. Deze school ontstond op initiatief van jonge mensen die experts, *legis doctores*, benaderden om ingewijd te worden in de uitoefening van het recht.

Bovenaanzicht op de Piazza Maggiore en de Apennijnen. Foto: Karin Wolters

Autonomie

De middeleeuwse universiteit en de moderne verschillen als dag en nacht. De autonomie die de universiteit van meet af had was uitgebreid, aangezien de studenten de universiteit zelf bestuurden. De term *universitas* in de Bolognese context hield dan ook een corporatie van studenten in, onder wie een rector werd verkozen. Toch leken de universiteiten in de Middeleeuwen, aangezien zij een corporatieve identiteit hadden, meer op onze huidige universiteiten dan op de School van Athene of van Alexandrië in de Oudheid.[7]

De relatie tussen professoren en studenten was in de Middeleeuwen persoonlijker dan dat hij tegenwoordig is. De (rijke) studenten bevonden zich in een bevoorrechte positie. Zij vormden het bestuur van de *universitas* en gaven in die functie bindende voorschriften aan hun professoren: ze

6 'Azienda comunale per il diritto allo studio universitario', *Studenti e maestri all'Università di Bologna (1088-1988)* (Bologna 1988) 10-11.

7 R.R. Palmer en Joel Colton, *A history of the modern world* (New York 1992) 39.

moesten onder meer op tijd met hun lessen beginnen, ze mochten niet te lang doorgaan en niet nodeloos uitweiden.[8] De studenten konden hun eigen docenten kiezen, de salariëring bepalen en de voorwaarden waaraan de lessen moesten voldoen opstellen. Ze betaalden de professoren zelf hun loon, de zogenaamde *collecta*.[9]

De rechtspositie van de professoren was zwak en de salariëring liep sterk uiteen: soms verdienden ze kapitalen, soms doceerden zij op basis van vrijwilligheid. Op het moment dat in andere Italiaanse steden tevens universiteiten gesticht werden, ontstond er een grote onderlinge wedijver en probeerden scholen bij elkaar beroemde docenten weg te kopen. De benoemingen aan een universiteit waren gewoonlijk van korte tijd, soms maar voor enkele semesters, zodat docenten een zwervend bestaan leidden. Er bestonden echter ook aanstellingen voor het leven.

Vrouwen hebben vanaf de begintijd een belangrijke rol gespeeld in het geven van wetenschappelijk onderwijs in Bologna. De eerste vrouwelijke professor was Batisia Gozzadini, geboren in 1209, en zij werd door vele anderen gevolgd. Soms was een vrouwelijke professor zó mooi, dat zij alleen in gesluierde staat het lesgestoelte kon betreden om zodoende de aandacht van de studenten niet af te leiden.

Privileges

Pas decennia na de oprichting van de universiteit ging het stadsbestuur van Bologna zich in de regelgeving van de *Studium* mengen om zodoende de autonomie die de universiteit genoot te verminderen. Vanaf 1227 begon de *Comune* een programma van uitzonderingen en privileges voor de studenten van Bologna op te stellen. Zo mochten studenten boeken in Bologna invoeren zonder tol of douanerechten te betalen. Tevens werden studenten vrijgesteld van militaire dienst, van het betalen van gemeentelijke heffingen en belastingen en van de plicht bepaalde burgerlijke taken te verrichten, zoals het patrouilleren in de stad. Ook werd er voor studenten adequate huisvesting voor een vastgestelde huurprijs geregeld.

8 H.P.H. Jansen, *Geschiedenis van de Middeleeuwen* (Utrecht en Antwerpen 1978) 274.

9 *L'Università e il passato: breve storia dell'Università di Bologna*, http://www.unibo.it/STSE/orgamm/ammi/annu/files/c3par1.htm.

Studenten studeren vaak onder één van de vele *portici* die Bologna rijk is. Hier de Via Zamboni, de universiteitsstraat van Bologna. Uit: Giorgio Giubelli, *Bologna illustrated tourist guide* (Ferrara 1989)

Buitenlandse studenten gingen zich organiseren in *nationes*, een groep uit hetzelfde gebied afkomstige studenten, om zo de problemen van het wonen in een vreemde stad te overkomen en zich tegen inmenging van het stedelijk gezag, die meer invloed op de universiteit trachtte te krijgen, te kunnen bewapenen. Er werd een systeem van verenigingen gecreëerd, dat uiteindelijk leidde tot een geleidelijke institutionalisering en regulatie van het onderwijs.[10] In 1245 kregen buitenlandse studenten dezelfde burgerrechten en bescherming onder de wet als de Bolognese inwoners. Deze voorrechten verwierven zij als ze een eed van gehoorzaamheid aan de gemeentelijke statuten aflegden. Dit wilde echter zeggen dat ze de eed van lidmaatschap van de universiteitsverenigingen moesten opzeggen, aangezien deze eed de autonomie en vrijheid ten opzichte van het gemeentelijk gezag juist benadrukte. De buitenlandse studenten verwierven echter nooit het volledige politieke burgerrecht, ofwel het recht te stemmen of een ambt te bekleden.[11]

De *Comune* gaf de Bolognese doctors en professoren tevens privileges en uitzonderingen. In ruil voor deze privileges moesten zij een eed afleggen niet elders te gaan doceren of datgene wat zij gedoceerd hadden nergens anders te behandelen. Op deze manier werden zowel studenten als professoren in hechte relatie met de gemeente gebracht. De magistraten beloofden zich op hun beurt niet in de inhoud of de methode van het lesgeven te mengen en de lessen niet te storen door de desbetreffende professor vrij te stellen van stedelijke diensten.[12]

De pausen gingen eveneens een *politica scolastica* voeren om gezag over de universiteit te verkrijgen. In 1219 werd bepaald dat de aartsdeken van de kathedraal de formele toestemming voor het afstuderen mocht geven.[13] Paus Nicolaas IV verklaarde in 1291 dat iedereen die in Bologna zijn licentie in het burgerlijk of canoniek recht verkreeg, het recht zou moeten hebben overal les te geven. Paus Bonifatius VIII zorgde er in 1301 voor dat in buursteden van Bologna (Ravenna, Parma, Rimini en Ferrara) studenten en meesters vrij van en naar Bologna mochten gaan en de uitkomsten van hun eigen onderzoek zonder tol of douanerechten te betalen in

10 'Azienda comunale per il diritto allo studio universitario', 15.

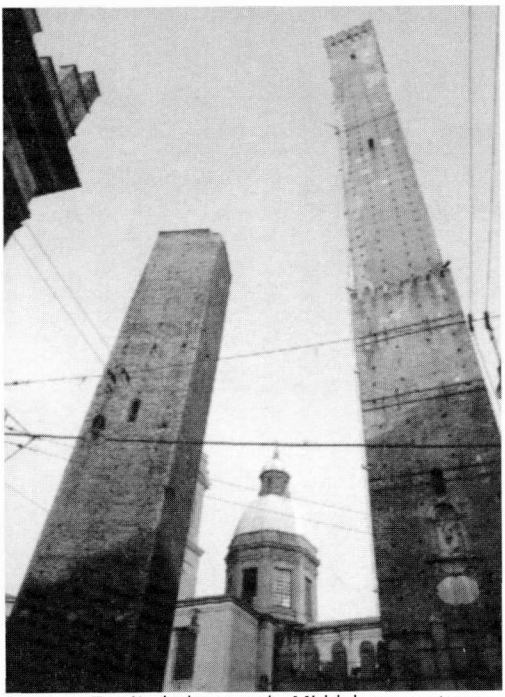
11 Pearl Kibre, *Scholarly privileges in the Middle Ages. The rights, privileges, and immunities of scholars and universities at Bologna, Padua, Paris and Oxford* (Londen 1961) 21-24.

12 Idem 24-30.

13 *L'università di Bologna*, 23-26.

Bologna mochten invoeren.[14]

Een pauselijk, keizerlijk of koninklijk privilege of het gewoonterecht gaven docenten nu de bevoegdheid overal te doceren volgens het *licentia ubique docendi.* Graden die behaald werden aan de universiteiten van Bologna en Parijs, die de titel *studium generale* (ofwel een algemeen erkend wetenschappelijk instituut) verworven hadden, werden door alle Europese universiteiten erkend.[15] Docenten die hun graden aan andere universiteiten behaald hadden, mochten overal doceren, behalve in Bologna en Parijs. Zij vielen onder het zogenaamde *studium particulare,* waar de docenten een licentia voor slechts een bepaalde regio kregen.[16]

De 'Due Torri', de beroemde Middeleeuwse torens. Het verhaal gaat dat studenten die deze torens beklimmen nooit zullen afstuderen. Uit: Giorgio Giubelli, *Bologna illustrated tourist guide* (Ferrara 1989)

Toch zorgde het onder pauselijk gezag plaatsen van Bologna ervoor dat het academisch proces stil werd gelegd. Tussen 1306 en 1309 werd de *Studium* als gevolg van rebellie tegen de katholieke kerk gesloten. Deze onrust leidde ertoe dat veel studenten in de eerste helft van de veertiende eeuw de Bolognese universiteit verlieten om naar Siena, Imola en Padova uit te wijken. Om deze studenten te doen terugkeren, bood de *Comune* hen extra privileges aan. Deze poging mislukte echter, waardoor in de veertiende en aan het begin van de vijftiende eeuw de Bolognese magistraten machte-

14 Kibre, 32-37.

15 Jansen, 274.

16 Walter Steffen, *Die studentische Autonomie im mitteraltlichten Bologna. Ein Untersuchung über die Stellung der Studenten und ihrer Universitas gegenüber Professoren und Stadtregierung im 13./14. Jahrhundert* (Bern 1981) 29-30.

loos stonden toe te kijken terwijl steeds meer studenten de universiteitsstad verlieten.[17]

Aan het begin van de vijftiende eeuw kreeg het gemeentebestuur meer grip op de universiteit, doordat het de professoren een vast salaris aan ging bieden. De *Comune* kreeg hierdoor echter tevens invloed op de besluitvorming omtrent het aanstellen van professoren en de methode van lesgeven, waardoor de universiteit langzamerhand aan autonomie verloor. De studentenverenigingen bleven vooralsnog enige mate van invloed behouden, aangezien zij de produktie, distributie en verkoop van boeken in de vijftiende eeuw bleven regelen. De privileges die de studenten van de *Comune* hadden verkregen, bleven de gehele moderne tijd bestaan. De *Comune* had hiermee de basis gelegd voor de mogelijkheid voor studenten in het buitenland te studeren.[18]

Archiginnasio

In 1563 kwam er uiteindelijk een universiteitsgebouw, wat het einde betekende van het laatste beetje autonomie dat de universiteit nog restte. De bouw van de universiteit hing samen met die van de grootste kerk van Bologna: de San Petronio aan de Piazza Maggiore. Deze kerk had groter moeten worden dan de Sint Pieter in Rome, wat paus Julius II echter niet wilde toestaan. In 1506 heroverde hij Bologna, waarna de stad aan de Kerkelijke Staat kwam. Om uitbreiding van de kerk te voorkomen, wilde hij naast de San Petronio het aartsgymnasium, de *Archiginnasio*, laten bouwen.[19] Paus Pius IV zette zijn werk voort. Hij verordende in 1561 dat er een groot nieuw gebouw gevestigd moest worden dat een meer functionele zetel en grotere status voor de rechten- en kunstenaarsschool moest bieden. Dit zou tevens strikte religieuze en politieke supervisie over de meesters en hun pupillen inhouden. De senaat, de burgers en de leraren van de *Studium* waren tegen dit initiatief, maar hun protest was vergeefs. Voor de bouw van de *Archiginnasio* werd een gebied gekozen waar verschillende scholen reeds provisionele kamers hadden: het gebied rond de

17 Uiteraard speelde in het uitbreken van de pest, waardoor de scholen gesloten werden, en de gespannen politieke situatie in de stad eveneens een rol (Kibre, 32-37).

18 Kibre, 41, 47-48, 52.

19 Jan van der Putten, 'Ook zonder Eco valt van Bologna te genieten', *De Volkskrant* (3 januari 1998) Traject 3.

Piazza Maggiore.[20] De *Archiginnasio* was tot 1803 in gebruik. Ten tijde van Napoleon werd de *Studium* verplaatst naar de *Palazzo Poggi*, waar het tegenwoordig nog steeds ten dele gehuisvest is.[21]

Met de *Archiginnasio* ontstonden tevens nieuwe universitaire tradities. De Bolognese universiteit kende, zoals de meeste oude universiteiten, merkwaardige gebruiken. Eén daarvan was dat als de eerste sneeuw van het jaar was gevallen, de rectoren van de verschillende studentenassociaties in een plechtige optocht een sneeuwbal op een grote schaal aan het stadsbestuur kwam presenteren.[22] Als dank schonken de magistraten wijn, levensmiddelen of bargeld, hetgeen dezelfde avond nog in de kroeg werd verteerd. Het Bolognese bestuur wilde met de gratis versnaperingen en feesten nieuwe studenten naar de stad lokken.[23]

Erasmusstudenten

Tegenwoordig studeren er ongeveer 100.000 studenten aan de *Università degli studi di Bologna*. De universiteit is nog steeds in trek bij buitenlandse studenten. Zo hebben drie Amerikaanse universiteiten een Europese afdeling in Bologna: de University of Indiana, de University of New York en de Johns Hopkins University van Baltimore. Hier kunnen Amerikaanse en Europese studenten een jaar lang lessen volgen. De Faculteit der Letteren heeft een uitgebreid aanbod aan geschiedeniscolleges. In Bologna kent men het semestersysteem, waardoor de colleges een half jaar en soms zelfs een jaar duren. Meestal worden er hoorcolleges gegeven en moet de student een grote hoeveelheid literatuur doornemen. De studie is veel theoretischer dan in Groningen: debatteren, presentaties houden of archiefonderzoek doen is er in de eerste studiejaren dan ook een zeldzaam gegeven. De studenten moeten zich vaak in het laatste jaar het onderzoek eigen maken, wat hen nogal wat problemen oplevert. De hoorcolleges zijn over het algemeen van hoog niveau. Een professor die bij de Erasmusstudenten nogal in trek is, is schrijver-filosoof Umberto Eco. Zijn colleges in de semiotiek worden druk bezocht.

20 Azienda comunale per il diritto allo studio universitario, 17.
21 Ibidem, 33.
22 *L'università di Bologna*, 28.
23 Steffen, 122.
24 Sabine van den Berg, 'Heimwee naar Bologna', *Sum* (oktober 1997) 36-39.

Tentamens worden in Bologna meestal mondeling afgenomen. Op de dag van het tentamen is het de bedoeling dat iedere student om negen uur 's ochtends aanwezig is, waarna de namen van alle studenten worden omgeroepen. Op de opeenvolgende appèls moeten de studenten steeds aanwezig zijn. Wie niet aanwezig is, wordt uitgesloten van de mogelijkheid in die periode tentamen te doen. Soms moeten studenten echter één tot twee dagen wachten tot zij het tentamen mogen afleggen.[24] De Erasmusstudenten kunnen aan deze procedure vaak ontsnappen, door de professor er op te wijzen dat zij slechts een korte periode in Bologna verblijven. Tevens kunnen buitenlandse studenten vaak goede begeleiding verwachten, aangezien professoren zich veelal vereerd voelen dat Erasmusstudenten de moeite nemen de leerstof in het Italiaans door te nemen.

De bibliotheken in Bologna laten nog steeds te wensen over: het is bijna onmogelijk literatuur in een andere taal dan het Italiaans te lenen. Tevens wordt het studenten moeilijk gemaakt in andere faculteitsbibliotheken te lenen: je moet ofwel schriftelijke toestemming van je professor hebben óf bij de desbetreffende bibliotheek een pasje laten aanmaken, een zeer slopende procedure. Ook op technologisch gebied heeft Bologna ten opzichte van andere universiteiten een grote achterstand: er zijn nauwelijks computers aanwezig en slechts bij uitzondering heeft een enkele student een computer-account. Geen wonder dat er in Bologna nog slechts mondelinge toetsen worden afgenomen.